

А.ГЕЛЕННИНГ АНТРОПОЛОГИК ҚАРАШЛАРИ

Бобомуротов Дустмухаммад

ТДСИ 2 курс талабаси

Илмий раҳбар: Л.С.Юлдашева

Ижтимоий фанлар Биоэтика курси билан кафедраси доценти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ғарб фалсафасида антропологик масалаларнинг ёритилиши таҳлил қилинди. Хусусан, Ғарб фалсафасидаги антропология муаммолари А.Гелен дунёқараши, хусусан, биологик антропологияси мисолида кўрсатилган. Бундан ташқари, унинг ахлоқий қарашлари ҳам кенг ёритилган.

***Калит сузлар:** антропология, фалсафий қарашлар, маданият, таълим, дуализм, маънавият.*

ABSTRACT

This article analyzes the coverage of anthropological issues in Western philosophy. In particular, the problems of anthropology in Western philosophy are shown by the example of A. Gelen's worldview, in particular his biological anthropology. In addition, his moral views are also widely covered.

***Keywords:** anthropology, philosophical views, culture, doctrine, dualism, spirituality.*

КИРИШ

Фалсафий антропология оқими ХХ асрнинг 20-йилларида шаклланди. Иккинчи Жаҳон уруши йилларида бу фалсафий оқим ривож биров сустрлади. Бу оқим инсон тугрисидаги назарий билимларни қайта қуриб чиқиш натижасида вужудга келди, Бу дунёқарашда инсон табиати янги фалсафий ечимини топди. Гельмут Плеснер фалсафий антропологиянинг дастурини яратишдаги хиссаси.

ХХ асрнинг биринчи ярмида бу оқим иррационал фалсафий қарашлар аъъаналарини давом эттирди. Жумладан, экзистенциализм ва феноменология оқимларининг инсон хақидаги фикрларини биров узгартириб, узига хос инсон фалсафасини ривож-ланттирди.

60-йилларнинг охири 70-йилларнинг бошларида фалсафий антропология янгиланди. Бунда инсоннинг фалсафий антропология нуктаи назаридан қаралиши, чегаралари кенгайтирилди, илмий асоси чуқурлаштирилди. Бу оқим фикрича, инсоннинг табиати табиийлик ҳолати чегарасидан чиқиб кетади. Ҳозирдаги инсон мохиятининг таҳлили табиат фанлари томонидан, рух

хақидаги фанлар ҳамда маданият хақидаги фанлар тажрибалари билан кенгайтирилмоқда. Бундан ташқари, фалсафий-антропо-логик таҳлил соҳаси олмон файласуфларининг «инсон хақидагифан», жисмоний антропология ва зоопсихология, америка маданий антропологияси ҳамда инглиз ижтимоий антропологияси каби янги оқимлар билан бойиди.

Фалсафий антропология оқимининг гоёвий манбаи «хаёт фалсафаси»га асосланади. Хаёт фалсафасининг тамойиллари инсон табиатини «янги» антропологик тушунишда қулланилди. Шунинг натижасида фалсафий антропология асосий фанлар каторига қушилди. Бу оқимга биноан, инсон нафакат аклли мавжудот, унда биологик характердаги бошқа кучлар ҳам мавжуддир. Инсон «хали тулик шаклланмаган хайвондир», «у биологик зарарлидир», хайвоний хаётга мослашмаган, шунинд учун ҳам очик тизимдир, имкониятлари кенгдир . Бу фикрлар фалсафий антропологиянинг асосий қоидалари ва элементларини ташкил этади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ҳозирги фалсафий антропологияни тушуниш учун унинг тарихига назар ташлаш лозим. Бу оқимнинг асосчилари Макс Шелер, Гельмут Плеснер ҳисобланадилар. Улар фалсафий антропологиянинг дастурини яратиб бердилар. Асосий тамойиллар, методологик-назарий асослар кейинчалик янада кенгайиб ривожланиб борди, ҳозирги кунда ҳам бу жараён узлуксиз давом этмоқда. Шунингдек, бу оқим ривожига узининг салмоқли ҳиссасини қўшган бир файласуф А.Гелен Ҳисобланади.

А. Геленнинг фалсафий-биологик антропологияси. Инсон «тулик булмаган» мавжудот сифатида. Инсон хаётининг онгсиз хаётий соҳасини устунлиги ҳамда Ницшенинг инсонни «яқунланмаган хайвон» сифатидаги қараши А.Гелен (1904-1976) фалсафий антропологиясининг таянч нуқтаси бўлди. Гелен таълимотида биологик хусусиятлар устуворлик қилади. У дастлаб инсоннинг табиий яаний хайвоний инстинктларини, бу инстинктларнинг инсоннинг хаётий фаол харакатига таъсирини урганайди. Гелен инсон билан хайвон уртасидаги фарқни, улар биологик тузилишини солиштириш асосида қўрсатиб беради. Гелен Шелернинг хаёт билан рух дуализмидан воз кечади, лекин маънавий руҳиятни фақат инсонга хос хусусият эканлигини тан олади. Маънавият Гелен фикрича, хаётдан ташқаридаги бошланғич эмас, балки инсон табиатининг реал хаётий имкониятидир.

Гелен таълимотининг асосий тезиси бу инсонни биологик тулик булмаган мавжудот сифатида талқин қилишдир. Чунки инсон узининг хайвоний-биологик тузилишида инстинктлар билан қуролланмаган, «яқунланмаган»,

«мустахамланмаган» дир. Биологик чала-яримлик инсон мавжудлигини, унинг дунёга очиклигини аниқлаб беради. Хайвонот олами муайян мухитга, уз худудига катъий боғлангандир. Инсон булса муайян мухта муқим боғланмаган, унда мослашиш қобилияти бор, у узгарувчандир. Биологик чала яримлик ва очиклик инсон дунёсининг, инсон борлигининг асосий, аниқловчи хусусиятларидан бирини ташкил қилади. Хайвонот дунёсидан, ажралиб қолиб инсон, ўз тақдирини ўзи хал қиладиган булди. Узини сақлаб қолиш учун у янги шарт-шароитларни, мухитни, уз ҳаёти учун зарур булган омилларни яратишга мажбур булади. Жумладан, узини ҳам узгартириб, ўзи яратган сунъий мухитда истикомат қилади. Шундай қилиб, биологик жихатдан мослашмаган «чала ярим» инсоннинг фаол мавжудот эканлигини Гелен уз тезиси орқали асослаб берди.

Шундай қилиб, Геленнинг антропология таълимоғига биноан, табиат инсонни «инсоний» қилиб яратди, унга хайвоний инстинктларни бермади. Бу ерда Гелен инсонга факат бир ёқлама ёндашди Гелен уз гаълимотини эмпиризмга асосланган таълимот, деб атайди уз татқиқотларидан умумий фан, назариясига оид хулосалар чиқармайди, У қупгина ходисаларни урганади, муносабатларни очиб беришга ҳаракат қилади.

Ахлоқий таълимотида Гелен қуйидаги тамойилдан келиб чиқади: «инсонда бир-бири билан боғланмаган, фарқ қиладиган инстинктга ухшаш импульслар бор улар ижтимоий узини тутиш пружинасига ухшайди. Ана шулар ижтимоий бошқаришнинг ва этиканинг эмпирик предметини ташкил қилади. Ижтимоий ҳулк-атвор йуналишини тувма импульс сифатида берилган йирткичлик, босқинчилик инстинкти аниқлайди. Босқинчилик энергияси турли ҳулк-атвор шакллариға утғиб кетади.

Турли шаклдаги ҳулк-атворнинг илдиз отганлиги ҳамда унга монанд урф-одатларнинг ва ижтимоий тузилмаларнинг инсон борлигидаги инстинктив ҳолати инсонга тувма ҳолда бошқаларнинг манфаатини уйлаб ҳаракат қилиш учун берилгандир, дейди Гелен. Узаро муносабат, Гелен фикрича, катта аҳамиятга эгадир. Шунингдек, бундай муносабат инсон фаолиятининг асосий табиатини ташкил қилади. Ахлоқий ва ҳуқуқий нормаларни инстинктив-ҳаётий келиб чиққанлиги ҳамда инсон ҳулк-атворини бошқариш, Гелен фикрича, «табиий ҳуқуқ» билан асосланади ва ҳулк-атворнинг «туғма», «табиий» шакллариға бориб такалади. Тузилган шартноманинг қоидаларға амал қилиш, узгани ўзи билан тенг қуриш, ҳуқуқ олдидаги барчаннинг тенглиги қаби тарихий шаклланган «табиий ҳуқуқлар» Гелен томонидан инсоний муносабатлардаги туғма инстинктив одатларнинг идеал тарзда намоён булишидир. Ана шундай

мажбурият инсондаги инстинктив номукамалликни тулдиради. Ижтимоий муносабатларнинг бошка шакллари ҳам шундай тарзда тушунтирилади. Демак, бундай узаро муносабат тамойилларига амал қилиш инсон муносабатлари тизимининг мутаносиблигини, тенг ҳуқуқ игини бир мезонда ушлаб туради. Жиноят ҳуқуқининг тасдиқланиши, келтирилган зарарни қоплаш, узаро махсулот алмашиш шартлари, касос олиш одати, никоҳ ва оила муносабатлари, диний одатлар, удумлар. байрамлар буларнинг ҳаммаси, Гелен фикрича, узаро муносабат инстинктларининг институтлашган қуринишларидир.

Гелен маданий-тарихий ҳаётнинг муассасавий шаклини ҳам инсон ҳаётининг фаолиятининг антропобиологик асоси билан боғлайди. У маданий тарихий асослашда оила, хусусий мулк, бошқарув, ҳарбий иш муассасаларининг таъсирини инкор қилмайди. Бу муассасалар, унинг фикрича, «ишлаб чиқарувчи корхоналар» ролини уйнайди. Улар инсон ҳаётида зарур вазифаларни бажаради, уларсиз инсон ҳаёт кечира олмайди, яъни бу муассасалар қупайиш. боқиш, хавф-хатардан ҳимоя қилиш ҳамда тартибга солиш, инсонлар уртасидаги узок муддатли муносабатларни таъминлаш каби вазифаларни бажаради. Демак, бундай тузилмалар инсонларнинг ҳаётини бир маромда муҳофаза қилиб туради, инсон табиатиға хос булган чалаликни, ҳимоясизликни бартараф этади.

Шундай қилиб, Гелен фалсафий антропологиясида инсониятнинг маданий, маънавий-ахлоқий имкониятлари тан олинмайди. Инсон уз ҳаракатида фақат ҳаётининг инстинктларига амал қилган ҳолда яшайди. Умуман, инсон фақат биологик мавжудотдир, деб Гелен бир томонлама талқин қилди. Унинг рухий имкониятлари, иродаси, қалби каби хилқатлари ахамиятини етарли даражада баҳоламай, инстинкт табиатиға буйсундириб қуя қолди.

REFERENCES

1. Гелен А. О систематике антропологии // Проблема человека в Западной философии -М.Прогресс, 1988
2. Г.Т.Кобулнязова Фалсафий антропология Дарслик. -Т.: Маърифат 2023
3. Юлдашева Л.С, & Каландаров Т. П. (2023). Цивилизация И Культура. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 19, 17–19. Retrieved from <https://periodica.org/index.php/journal/article/view/574>
4. Учения Абдухолика Гиждувани о совершенстве человека: философский анализ. *Журнал фармацевтических отрицательных результатов* , декабрь 2022 г., стр. 8626-8, <https://doi.org/10.47750/pnr.2022.13.S09.1013> .

5. Yuldasheva, Lola Sadullaevna. "SPIRIT AS A NATURAL FORCE IN BERUNI'S VIEWS" *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, vol. 4, no. 4, 2024, pp. 199-203.